

XIVA XONLIGI DAVLAT BOSHQARUV TUZUMINING TARIXIY OMILLARI

Qarshi davlat texnika universiteti o'qituvchisi

Xakimov Jahongir Nematjon o'g'li

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xiva xonligi davlat boshqaruv tizimining shakllanishi, uning asosiy institutlari va bu tizimga ta'sir etgan tarixiy omillar tahlil qilingan. Qadimiy turkiy an'analar, islomiy shariat va urf-odatlar, ijtimoiy-iqtisodiy tuzum hamda tashqi siyosiy omillar asosida Xiva xonligi boshqaruv tizimining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Xiva xonligi, davlat boshqaruvi, shariat, urfi qonun, tarixiy omillar, inoq, xon, ma'muriy tuzilma.

Xiva xonligi Markaziy Osiyodagi qadimiy va uzoq davom etgan siyosiy tuzumlardan biri bo'lib, u XVII–XIX asrlarda Orolbo'yi, Xorazm va unga tutash hududlarda hukmronlik qilgan. Xonlikning siyosiy va huquqiy tuzumi turkiy va islomiy boshqaruv an'alarining o'ziga xos uyg'unlashuvi asosida shakllangan. Xiva xonligi davlat boshqaruv tizimining tarixiy asoslari, asosiy tarkibiy qismlari va ularning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan omillarni ko'rishimiz mumkin.

Xiva xonligi O'rta Osiyo tarixidagi muhim davlatlardan biri bo'lib, uning boshqaruv tizimi shariat, an'anaviy odat-qoidalar, geografik sharoit va ijtimoiy-iqtisodiy omillarga asoslangan edi. Xiva xonligi XVI asr boshlarida tashkil topgan va 1920-yilgacha davom etgan.

Xiva xonligi 1512-yilda Shayboniylar sulolasidan ajralib chiqqan mahalliy hukmdorlar tomonidan asos solingan. Uning ilk hukmdorlari Shayboniylar avlodlaridan bo'lgan. XVI asrda Xiva xonligi Chingiziylar davlati sifatida tan olingan va shunga muvofiq xonlikni boshqaruvchi hukmdor Chingizxon avlodlaridan bo'lishi shart bo'lgan. 1770-yillardan boshlab, Xiva xonligi Qo'ng'iro't sulolasi tomonidan boshqarila boshladi va bu sulola davlatni XIX asr oxirigacha boshqargan.

Xiva xonligi boshqaruvining markazida xon turgan. Xon mutlaq hokimiyatga ega bo'lgan, lekin uning hokimiyati shariat va urfi qonunlar bilan cheklangan. Xon hokimiyati ko'pincha nasldan naslga o'tgan bo'lib, hukmronlik sulolasi – Abulg'ozii Bahodirxon avlodlari tomonidan davom ettirilgan. Xon farmonlari davlat hayotining barcha sohalarini tartibga solgan.

Xiva xonligi boshqaruv tizimi o'ziga xos feodal-patriarxal tizimga asoslangan bo'lib, bu tizim markaziy hokimiyatni kuchaytirishga qaratilgan. Unda davlat boshqaruvi quyidagicha shakllangan edi:

Xonning vakolatlari: Xon davlatning oliy boshlig'i bo'lib, siyosiy, ma'muriy va harbiy hokimiyatni o'z qo'lida jamlagan. Xonning vakolatlari Chingiziylar tamoyillariga asoslangan bo'lib, u shariat va "odamiy qonunlar"ga tayanib davlatni boshqargan. Xon tashqi siyosatni belgilash, soliqlarni nazorat qilish va davlat amaldorlarini tayinlash vakolatlariga ega edi.

Devoni oliy (vazirlar kengashi). Devoni oliy davlatning asosiy boshqaruv organi bo'lib, unda xonga yaqin maslahatchilar va oliy amaldorlar faoliyat yuritgan. Vazirlar soliqlarni yig'ish, harbiy masalalarni tartibga solish va mahalliy hokimiyatlarni nazorat qilish vazifasini bajargan.

Mahalliy boshqaruv. Xiva xonligi hududiy boshqaruvi viloyatlar (bekliklar) va tumanlardan iborat edi. Har bir viloyatni beklar boshqargan bo'lib, ular xonning to'g'ridan-to'g'ri vakillari hisoblangan. Mahalliy darajada qishloqlarni oqsoqollar va arablashgan sardorlar boshqargan. Ular soliqlarni yig'ish va mahalliy nizolarni hal qilishga mas'ul edi.

Xiva xonligida davlat boshqaruvi shariat qonunlariga asoslangan bo'lib, bu qonunlar mahalliy odat-qoidalar bilan uyg'unlashtirilgan edi. Huquqiy boshqaruvda qozikalon eng yuqori lavozimga ega bo'lib, u shariat qoidalari asosida sud ishlarini yuritgan. Xonlikda har bir tuman va qishloqda qozilar tayinlangan bo'lib, ular fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha qarorlar chiqarishgan.

Xiva xonligi boshqaruvida harbiy tizim muhim o'rin tutgan. Xonlikda kuchli armiya tashkil etilgan bo'lib, u asosan: Qo'rboshilar – qo'shin boshliqlari. Yuzboshi va mingboshilar – harbiy bo'linmalarni boshqaruvchi amaldorlardan

iborat edi. Armiya nafaqat ichki xavfsizlikni ta'minlash, balki qo'shni davlatlarga qarshi himoya vazifasini ham bajargan.

1770-yildan boshlab, Xiva Qo'ng'iro't sulolasi hukmronligi ostiga o'tgan. Bu davrda: Markazlashgan boshqaruv kuchaytirilgan. Sug'orish tizimi va qishloq xo'jaligi rivojlantirildi. Harbiy islohotlar amalga oshirilib, armiyaning qudrati oshirildi. Qo'ng'iro'tlar sulolasining vakillari xalq bilan yaqin aloqada bo'lib, soliq yukini kamaytirishga harakat qilishgan.

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, Xiva xonligi davlat boshqaruv tizimi turkiy an'analar, islomiy shariat, mahalliy urf-odatlar va ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlar asosida shakllangan murakkab tizim edi. Inoq, qozilar, qushbegilar va boshqa amaldorlar orqali markazlashgan, ammo hududiy jihatdan muvozanatli boshqaruv amalga oshirilgan. Xonlikning geosiyosiy holati, tashqi tahdidlar va ichki ijtimoiy omillar boshqaruv tizimining doimiy o'zgarishiga olib kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Matyoqubov O. "Xiva xonligi tarixi", Toshkent: 2017.
2. Xudoyorov B. "O'zbekiston xonliklarida davlat boshqaruvi", Samarqand: 2020.
3. Saidov A. "Shariat va urfi qonunlar o'zaro ta'siri", Toshkent: 2019.
4. Ismoilov A. "Xorazm vohasida ijtimoiy-siyosiy hayot", Urganch: 2018.
5. Karimov N. "Markaziy Osiyo xonliklari va tashqi siyosat", Toshkent: 2021.
6. Google.ru
7. Ziyouz.net